

УДК 35657.66:477

Кравчук Л. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри філософії та суспільних дисциплін, ДВНЗ
«Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України» (Україна,
Тернопіль), kravchuklv@tdmu.edu.ua

РАДЯНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В 40-Х РОКАХ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ І МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Відстежено процес відбору та підготовки кадрів в освіті які б забезпечили формування радянського світогляду в новоутвореній школі, ігноруючи українські національні інтереси та духовні цінності. Привезені та підготовлені нові кадри зміцнювали і поширювали соціалістичні перетворення в усіх сферах суспільного життя, а також готували нову зміну молодих людей вихованих на інтернаціональній ідеології, які б були віддані та готові захищати інтереси радянської держави.

Ключові слова: радянська школа, освіта, влада народу, історія СССР, вчитель, радянська свідомість, партія.

Реформована радянською окупаційною владою школа дуже швидко стала школою подвійних стандартів: «Різка зміна ідейних цінностей та жорстокий контроль державно–партійних органів за навчальним процесом змушували викладачів і тих, хто навчався, говорити на заняттях речі, яких вони насправді не поділяли» [7, с. 6]. Подвійна стандартизація в системі радянської освіти обумовлювалася зміщенням методологічних акцентів із пріоритету професійної підготовки на пріоритет підготовки світоглядної: теорія і практика освіти була поставлена на службу ідеології. Це означало, що в методології навчання домінували принципи матеріалістичної науки і комуністичної моралі, внаслідок чого методологія освіти була перетворена в «служанку» комуністичної ідеології. «Структуру школи з її програмою й методами навчання та виховання принесли большевики в Західну Україну готову із–за Збруча. Найрізкіша риса цієї школи – її політико–агітаційний характер на услугах комуністичної партії. В СССР все, що живе, мусить агітувати. Не минула агітка і школи. Ця агітка має таку рішальну перевагу в школі, що зіпхнула на другий план її дидактичні завдання, рівень освіти, суму знань учнів і дидактичну кваліфікацію вчителя» [6, с. 147].

Такий підхід породжував додаткові проблеми в організації роботи школи. Хоча радянська шкільна влада змушена була використовувати місцеві кадри, котрі знали школу, тримали зв'язки із близькими до шкільного життя людьми, освітянські чиновники з ідеологічних мотивів намагались обійтися без використання фахівців, які мали «буржуазну підготовку», що, на їх думку, несумісна з формою і змістом начально–виховного процесу в радянській школі: «Наукові кваліфікації грали у большевиків малу роль, а більшу – політичні. Правда, і соціоложеня теж, бо приймали людей з низів, не приймали дітей урядовців, а на попівських ніхто не хотів дивитись. Таку методу, скріплену досвідом, большевики принесли з собою звідтіля» [6, с. 178, 179].

Внаслідок такого транспортування радянської шкільної методики в шкільну систему західноукраїнських земель принципово іншим став зміст усієї роботи школи – від початкової до вищої. Перед школою західних областей УРСР після її радянзації постали завдання як перед всією радянською школою – «підготовляти всебічно розвинених членів комуністичного суспільства», а тому вона, природно, почала давати дітям значно ширший обсяг

знань із громадсько–політичних питань, міцніші знання з основ наук, ніж школи, що існували в період польської окупації» [8, с. 43].

На думку радянських істориків освіти, згадане транспортування методики навчання і виховання зі східних областей в західні здійснювалось у зв'язку з тим, що основну масу вчителів західноукраїнських земель склали місцеві кадри, які отримали освіту в буржуазних школах, частина з них продовжувала перебувати під впливом буржуазних націоналістів і клерикалів, а тому потребувала допомоги в оволодінні теорією марксизму–ленінізму і радянською методикою [9, с. 231].

Партійно–державне керівництво на місцях регламентувало і контролювало діяльність навчальних закладів краю в різноманітних формах і за всіма напрямками їх роботи. Рішення партійних і державних органів стосувалися і навчальної, і виховної роботи з дітьми, і навіть системи організації шкільних іспитів учителями. 13 травня 1940 року бюро Тернопільського обкому КП(б)У приймає постанову «Про хід підготовки початкових і середніх шкіл до іспитів», де вказує на недоліки і надає рекомендації вузькопрофесійного методичного характеру щодо якості та структури розкладу іспитів і дидактичних матеріалів (карток, текстів, тем екзаменаційних робіт), що аж ніяк не вкладається в рамки стратегічних завдань і тактичних заходів зі сфери компетенції вищого партійного органу області [5, арк. 192].

Однак, незважаючи на увагу до другорядних питань, у постановах бюро обкому КП(б)У та облвиконкому пріоритетними залишаються проблеми політико–виховного характеру. Навіть якщо до порядку денного спільного чи роздільних засідань цих керівних органів вносяться матеріально–технічні чи кадрові питання, ідеологічний аспект залишається провідним, бо і матеріально–технічне, і кадрове забезпечення діяльності навчальних закладів має першочерговим завданням створення належних умов для комуністичного виховання молоді. Так, у спільній постанові Тернопільського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У «Про роботу дитячих будинків в області» від 22 листопада 1940 року поряд із фіксацією незадовільного матеріально–технічного стану дитбудинків, антисанітарних умов у багатьох з них, проблем з гігієною та здоров'ям вихованців одним із перших пунктів постанови вказується на необхідність кардинального поліпшення виховної роботи в дитбудинках, для чого пропонується організувати піонерські загони, із числа кращих комсомольців підібрати та направити на роботу в дитбудинки піонервожатих і вихователів [2, арк. 164].

Конкретні заходи партійно–державного керівництва на місцях були спрямовані на запровадження методики радянської школи у педагогічний процес навчальних закладів усіх рівнів. Такі заходи мали характерну рису, що була визначальною: вказівки методичного змісту були не тільки пов'язаними з рішеннями ідеологічного спрямування, а й надавалися для організаційного забезпечення виконання останніх. Показово у цьому плані є постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У про підсумки роботи шкіл області за перше півріччя 1939 – 1940 навчального року. Увага до організаційно–методичних питань в роботі шкіл проявлялась у тому, що партійний орган наголошував на необхідності забезпечення шкіл кадрами завідуючих учбовими частинами (завучами) і важливості завдання «підняти їх

роль на належну висоту». В одному із пунктів постанови знаходимо чітке підтвердження єдності радянської методики й партійно-ідеологічної роботи в розумінні організаторів педагогічного процесу в радянській школі: «Організувати кушові, районні і міські методичні семінари, забезпечивши їх кваліфікованими керівниками та методичною літературою.

Поруч із вивченням теорії і практики роботи радянської школи звернути особливу увагу на вивчення української, російської мов і літератур, історії СРСР». До цього, повіткоми КП(б)У, обласно і райвно зобов'язано до 1 лютого 1940 року підібрати і затвердити на бюро повіткомів викладачів Сталінської Конституції, забезпечити допомогу постійно діючим семінарам по вивченню Сталінської Конституції, призначити керівниками семінарів «кваліфікованих товаришів». Не менш відповідальним було доручення організувати по школах батьківські комітети, в яких здійснювати роботу з популяризації серед батьків теорії і практики радянської педагогіки, системи народної освіти в СРСР і рішень партії та уряду про школу.

Цією ж постановою доручено повітовим комітетам КП(б)У та обласному комітету Співки працівників початкових і середніх шкіл розробити план проведення політико-виховної роботи серед учителів області, в якому передбачити лекції з історії ВКП(б), міжнародних відносин і науково-матеріалістичного тлумачення гуманітарних проблем. Невід'ємним елементом організаційно-методичної роботи в школах вважалося соціалістичне змагання за кращу успішність, відвідування і дисципліну [4, арк. 20].

Аналогічне рішення бюро обкому КП(б)У було прийняте стосовно особливо важливої і специфічної сфери організаційно-методичної роботи в школах – роботи з молодими вчителями: «організувати діяльність профспілкових організацій у напрямку розгортання соціалістичного змагання між школами, учителями за високі показники навчально-виховної роботи, повсякденно допомагаючи молодим педагогічним кадрам. Зобов'язати райкоми та обкоми КП(б)У надавати систематичну допомогу органам народної освіти в організації роботи середніх і молодших педагогічних кадрів, систематично заслуховувати на засіданнях міськомів і райкомів КП(б)У доповіді відділів народної освіти про їх роботу, особливу увагу звертаючи на організацію вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», повсякденно допомагати молодим педагогічним кадрам в оволодінні марксистсько-ленінською теорією» [3, арк. 66].

Практично в кожній постанові керівних органів давалося доручення обласній газеті «Вільне життя», молодіжній газеті «Комсомолец» і районним газетам щодо висвітлення перебудовних процесів у новій соціалістичній школі та хід соціалістичного змагання в окремих школах і між педагогічними колективами різних шкіл. Такі доручення підлягали негайному виконанню, і в одному із січневих номерів 1940 року газета «Вільне життя» повідомляла, що в тернопільській школі, яка організована в колишній гімназії, розпочав роботу семінар підвищення знань з української мови, готується такий же семінар з удосконалення володіння російською мовою, а вчителі школи приступили до вивчення «Короткого курсу ВКП(б)» [1, с. 2].

З початком 1939 – 1940 навчального року корінних методологічних змін у навчальному процесі не відбулося, проте було додано один предмет, який відразу став найголовнішим, – «Основи марксизму-ленінізму».

Викладали цю дисципліну приїжджі фахівці зі сходу, як правило, комуністи. Причому основи марксизму-ленінізму викладалися не лише у вищих закладах освіти, а й в усіх школах, на фабриках, у селах, навіть на агітаційних вечорах для домашніх господинь. Викладачі чи лектори наголошували, що без знання основ марксизму-ленінізму не може бути кваліфікованого ні лікаря, ні інженера, ні механіка, ні звичайного робітника. У цьому предметі важливим було не розуміння, а знання, отже, треба було вивчати текст напам'ять.

З часом, а точніше з початком наступного навчального року, в закладах освіти західноукраїнських областей на доповнення до основ марксизму-ленінізму запроваджуються політгодини, на яких лектор, вчитель чи викладач (як правило, партійний) говорив про могутність соціалістичної Вітчизни, про успіхи соціалістичного будівництва, про зростання добробуту трудящих в СРСР, про даремні намагання світового імперіалізму перешкодити СРСР у його переможній ході на шляху до комуністичного суспільства. Фактично, політгодини перетворились у ще один засіб виявлення «ворогів народу»: лектор чи викладач намагалися зав'язати дискусію, у процесі якої могли викрити себе незгодні «з лінією ВКП(б) і Великого Сталіна», а ті, хто через необережність висловлювань виявляв сумнів щодо успіхів чи непереможності соціалістичної Батьківщини чи мудрості Великого Сталіна і комуністичної партії, автоматично потрапляли до розряду «класових ворогів» або «ворогів народу» (це залежало від соціального походження слухача) [6, с. 195]. Зрозуміло, що такий організаційно-методичний підхід, при якому методологія приносилась у жертву ідеології, не міг дати високої ефективності в оволодінні загальноосвітніми чи фаховими знаннями, тим більше, що ситуація ускладнювалась формалізмом соціалістичного змагання.

Догматизм організаційно-методичної роботи в навчальних закладах поглиблювався таким негативним явищем, як недостовірність інформації, що полягала у невідповідності інформаційних даних реальному стану справ. Зарубіжні дослідники радянської системи освіти зазначають: «Ще одна прикмета радянської школи – це забріханість і самообман. Коли все советське життя перейшло брехнею, школа не може бути незабріхана. Ця забріханість втиснулася б вікнами, якби не вносили її вчителі і начальство. Директор школи каже вчителів: ти брешеш, я брешу і моє начальство теж бреше. Тільки треба брехати вдало» [6, с. 147, 148]. «Вдало брехати» означало оприлюднювати тільки таку інформацію, яка свідчить лише про позитиви радянської дійсності, про успіхи соціалістичного будівництва, навіть якщо це не буде відповідати дійсності. Згодом такий підхід до висвітлення успіхів соціалістичного, в тому числі шкільного, будівництва отримає дефініцію «окозамилування». Однак термін «окозамилування» вживатиметься лише в тому випадку, коли «брехали невдало», тобто фальшива інформація (спотворена статистика, надумані факти) виходила за рамки здорового глузду. Запровадження принципів соціалістичної змагальності в освітній сфері повністю відповідало радянській інформаційній політиці з її методикою «окозамилування». Цьому сприяло саме партійно-державне керівництво як у центрі, так і на місцях, яка робило висновки про результати роботи підлеглих структур за їх статистичною звітністю, за цифровими даним перевірок, виражених у процентах.

Таким чином наведені факти переконливо засвідчують, що методи радянської освіти передбачали виключно чужі теоретичні інтереси та цілі, які не відповідали прагненню та бажанню корінного населення, а значить були позбавлені підтримки.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області. – «Вільне життя». – 17 січня 1940 року.
2. Там само. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.15.
3. Там само. – Спр.27.
4. Там само. – Спр.6.
5. Там само. – Спр.9.
6. Західня Україна під більшовиками. IX.1939 – VI.1941. Збірник. За ред. Мілени Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – 494 с.
7. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянської» Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Український історичний журнал. – 1993. – №2, 3. – 144 с.
8. Кондратюк О. П. Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу. – Тернопіль, 1957. – 45 с.
9. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво в західних областях УРСР в перші роки радянської влади. Вересень 1939 р. – червень 1941 р. / 40 років Великого Жовтня. – Львів, 1957. – 299 с.

References

1. Derzhavnyj arhiv Ternopil's'koi' oblasti. – «Vil'ne zhytja». – 17 sichnja 1940 roku.
2. Tam samo. – F.P-1. – Op.1. – Spr.15.
3. Tam samo. – Spr.27.
4. Tam samo. – Spr.6.
5. Tam samo. – Spr.9.
6. Zahidnja Ukrai'na pid bol'shevykami. IX.1939 – VI.1941. Zbirnyk. Za red. Mileny Rudnyts'koi'. – N'ju-Jork, 1958. – 494 s.
7. Kovaljuk V.R. Kul'turologichni ta duhovni aspekty «radjanizacii» Zahidnoi' Ukrai'ny (veresen' 1939 r. – cherven' 1941 r.) // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1993. – №2, 3. – 144 s.
8. Kondratjuk O. P. Trudjashhi Ternopil'shhyiny v borot'bi za shkolu dlja narodu. – Ternopil', 1957. – 45 s.
9. Sokolovs'ka T. G. Kul'turne budivnytvo v zahidnyh oblastjakh URSR v pershi roky radjans'koi' vlady. Veresen' 1939 r. – cherven' 1941 r. / 40 rokov Velykogo Zhovtnja. – L'viv, 1957. – 299 s.

Kravchuk L. V., Ph.D., senior lecturer Department of philosophy and social sciences, SHEI «Ternopil State Medical University by I. Ya. Horbachevsky of MPH of Ukraine» (Ukraine, Ternopil), kravchuklv@tdmu.edu.ua

Sovietization of Ternopil to education in 40's years: ideological and methodological aspects

This paper explores selection process and training in education that would ensure formation of Soviet ideology in school fledgling, ignoring the Ukrainian national interests and spiritual values. Imported and trained new staff had strengthened and spread socialist transformation in all spheres of public life, and prepared a new change in young people reared on an international ideology which would be committed and ready to defend the interests of the Soviet state.

Keywords: the Soviet school, education, power of the people, the history of the USSR, the teacher, the Soviet consciousness party.

Кравчук Л. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры философии и общественных дисциплин, ГВУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет имени И. Я. Горбачевского МОЗ Украины» (Украина, Тернополь), kravchuklv@tdmu.edu.ua

Советизация образования Тернопольщины в 40-х годах: идеологический и методологический аспекты

Отслежен процесс отбора и подготовки кадров в образовании которые бы обеспечили формирование советского мировоззрения в новообразованной школе, игнорируя украинские национальные интересы и духовные ценности. Привезенные и подготовленные новые кадры укрепляли и распространяли социалистические преобразования во всех сферах общественной жизни, а также готовили новую смену молодых людей воспитанных на интернациональной идеологии, которые бы были преданы и готовы защищать интересы советского государства.

Ключевые слова: советская школа, образование, власть народа, история СССР, учитель, советское сознание, партия.

* * *

УДК 94(477)«1945/1965»

Киридон П. В.,
доктор історичних наук, професор кафедри історії
України, Полтавський національний університет
ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава),
p.w.kiridon@rambler.ru

НОМЕНКЛАТУРНИК УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПОВОЄННОЇ ДОБИ (1945 – СЕРЕДИНА 1960-Х РОКІВ) ЯК ЕЛЕМЕНТ БЮРОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Визначено найхарактерніші риси партійно-державного апаратука Української РСР повоєнного двадцятиріччя. Показано залежність морально-політичних, ділових і власне людських ознак від перебування особи в лавах правлячої номенклатури, котра спотворювала людину, здатну до самостійної участі в державотворчих процесах, перелицьовуючи її на бюрократа – виконавця покладених тоталітарною владою функцій чиновника компартійного штабу. Наводяться приклади набутих у номенклатурному середовищі властивостей можновладців різного рівня.

Ключові слова: Українська РСР, Комуністична партія України, повоєнний сталінізм, «відліг», партійно-державна номенклатура, правляче чиновництво, управлінські структури, бюрократія.

Суспільні зміни, корпоративні інтереси змусили номенклатурну верству в пізносталінсько-хрущовську добу пережити процеси повоєнного реформатування, усвідомлення власного оновленого статусу і, зрештою, перетворення на майже самодостатню складову політичної організації влади. Стратегічний курс країни було значною мірою підпорядковано реальним впливам номенклатури. Протягом 1945 – середини 1960-х років процес посилення ролі останньої досяг довершеності тоді, коли в суспільстві оформилася модифікована схема більшовицького тоталітарного режиму.

Породжений номенклатурним феноменом бюрократизм політичної системи, створеної в СРСР, виявився вкрай живучим, здатним еволюціонувати та пристосовуватися до нових умов. Із огляду на його значний інерційний потенціал, тривалий історичний досвід, багаторічне безальтернативне панування, органічну здатність до трансформацій, напрацьований ресурс панування держави над суспільством, природну психологічну стійкість впливає потреба в прискіпливій увазі з боку суспільствознавців до історії партійно-державної номенклатури.

У радянські часи роль адептів режиму залишалася домінуючою в роботі істориків. Вони мали оперативно обґрунтовувати марксистсько-ленінську природу будь-яких новацій, що їх продукувала влада хрущовської доби. Література такого гатунку являла пропагандистський супровід заходів режиму завдяки пануванню в ній оперативно-актуального підтексту. Проте науковий пошук істориків призвів до появи ряду узагальнюючих праць, присвячених проблемам управління та особливостям кадрової політики [6; 7; 14; 15; 19; 20; 27; 28]. У них було викладено важливі статистичні дані, порушено проблеми партійного та радянського будівництва, зроблено історіографічні узагальнення.

Щоправда, подеколи допускалися обережні спроби критики методів роботи партійно-державної номенклатури, формалізму в підходах до створення резервного потенціалу управлінців, констатація відсутності стрункої системи підготовки і перепідготовки партійно-радянських функціонерів тощо [35; 39; 41]. Але в загальних оцінках апаратних структур переважали позитивні думки, а діяльність партійно-державної номенклатури відображено в публікаціях радянської доби